

UIT HET VERLEDEN VAN DE BRUGSEPOORTWIJK

Deel 1. Oudste plaatsnamen

Naar Joris Vandenbroucke*

In dit eerste deeltje van een kleine reeks worden de oudste plaatsnamen van de wijk verklaard: Rooigem, Malem en Overbroek. Met deze laatste, nu verdwenen, benaming werd de zone rond de Bevrijdingslaan en Brugsesteenweg aangeduid. Ze duidt op de ligging en bodemgesteldheid. Dat is ook het geval voor Malem. In de rivieren- en kanalenrijke stad Gent is het geen toeval dat beide namen te maken hebben met water. Rooigem behoort tot een ander, eveneens heel oud type: ontleend aan de naam van de Germaanse stichter van een nederzetting die de kern vormde van het stadsdeel waarin de Rooigemlaan aangelegd werd.

Het gebied buiten de Brugse Poort, groeide na de opheffing van de stadstollen in 1860, in razend snel tempo uit tot een grote, dichtbevolkte, sterk geïndustrialiseerde wijk, die we kennen als ‘de Brugsepoort’. De wijk werd in 1866 in zijn geheel politoneel als de zesde wijk (zesde politiewijk) van Gent ingericht, en op 25 juli 1910 gesplitst door de oprichting van de tiende wijk aan de noorderzijde van de Brugse Vaart (kant naar het Rabot toe).

Geschiedkundig vertoont dit gebied van de zesde en tiende wijk een eenheid en verbondenheid, die echter verscheurd werd toen in 1872 de bewoners van de Rabotwijk hun eigen Sint-Jozefskerk en parochie hadden bekommen. In feite was de scheiding al een gedane zaak toen in 1866 de St. Jan-Baptistkerk werd geopend en een voorlopige kapel op de Elyzeese Velden in dienst werd gesteld van de bewoners van de noorderoever van de Brugse Vaart.

Wij moeten hier terugblikken tot in het verste verleden. Van de oudste archieven bewaard in de St. Baafs- en St. Pietersabdijen, ging waarschijnlijk veel verloren bij de overvallen van de Noormannen in 850 en 879. In de bewaarde vinden we drie benamingen vermeld, die terugslaan op plaatsen van de hier beschreven wijk: Rooigem, Malem en Overbroek. Het komt er nu op aan, de

betekenis van deze benamingen te ontcijferen, en hier zal de taalkunde en de geografie ons geleiden om deze plaatsen te situeren,

Afb. 1. Detail van de kaart Vander Maelen (1846-1854). Een nog erg landelijk 'Roygem' met huizen en huisjes (voorgesteld als blokjes), niet aaneen gebouwd, maar toch lintvormig gesitueerd langs de wegen op drogere gronden aan de rand van het overstromingsgebied, dit laatste aangeduid met schematisch weergegeven grassen. Links ook de hoosmolen: M(oul)in. Midden op de dikke streep: Ecl(use): 'schof' of 'buijse' voor de passieve regeling van het waterpeil in de Bourgoyen. Ook weergegeven: het in de 19de eeuw erg populaire Cab(aret) 't Motje, zuidelijk (onder) de bijna kaarsrechte, nog onbebouwde Drongense steenweg. Rechts onderaan de enige toen nog overgebleven M(oul)in à Papier aan de Overzet bij Einde Were.

Rooigem

Deze benaming vinden wij terug in het Gents Stadsarchief, onder de vorm ‘Royengem’ (1325, Reeks 400, nr.1, 194 v.), in het Rijksarchief van Gent (Wetachtige Kamer 88, 28 v.) heet het ‘Roeyeghem’ (1334) en in het St. Baafs-archief (1347) ‘Royeghem’.

Aaigem, Ekkergerm, Rooigem en Wondelgerm zijn de eerste getuigen van de Nederlandse taal in het Gentse, schrijft Maurits Gysseling. Deze benamingen moeten stammen uit de periode dat onze streken werden gegermaniseerd in de vijfde eeuw, wanneer zwermende Franken zich hier in onze gouwen kwamen vestigen, gronden en landouwen in bezit namen en verder uitbaatten. De verworven of veroverde plaatsen die ze bewoonden, waren hun ‘haim’ of ‘home’, wat wij bewaard hebben in ‘heem, heim’, en dat bij ons, met de tijd, verworven is tot ‘gem’.

Die Frankenhorden stonden onder de geleide van een hoofdman, die de kolonisatie van de betrokken gronden regelde en van hoog aanzien was. Welnu, de benaming van het ‘haim’ werd vaak bepaald door de naam van de hoofdman. Zij die met hem waren, zijn bloedverwanten, aanverwanten en ook onderhorigen – want de Franken zwermden meestal uit in stamverband – noemde men ‘(h)ingas’. Wij treffen dergelijke patroniëmvorming nog aan tot in de 14e eeuw: de magen van Jan Rijn, heten in 1353, de Rijnhingens, de familie Borluut wordt, in 1441, de Borluuthingens genoemd. Aldus verging het ook alhier bij de Germaanse nederzettingen in de vijfde eeuw.

Buiten de latere Brugsepoortwijk beginnend, duikt een hoofdman op met de naam Hatho (hathu betekent strijd). Zij die met hem waren heetten Hathingas en hun woonplaats werd Hathinga-haim genoemd. Later werd dat Aaigem. Daarnaast was er een Aggihari: uit agjo (zwaard) en jarja (leger), wiens groep bestond uit de Aggiharingas in Aggiharinga-haim: term die de oorsprong vormt van Ekkergerm. De groepsleden van Rauho (de betekenis van deze naam is duister) waren Rauhingas en hun woonplaats was Rauhinga-haim, waaruit Roogem ontstond. Tenslotte kijken we ook even verder naar Gundilo (gundjo ‘strijd’) en zijn groep de Gundilingas die in Gundilinga-haim woonden, wat evolueerde tot Wondelgerm.

Uit deze taalkundige en etymologische verklaring kunnen wij dus afleiden, dat er zich hier op onze bodem, reeds voor de jaren 500 Germanen vestigden aan de oevers van de Leie en aan de rand van de uitgestrekte bourgoyense weilanden (afb. 1 en 2). Het eerste schriftelijke getuigenis van het vestigen door

de Rauhingas, is pas veel later te vinden in een verkoopakte van gronden in het jaar 1315, die gelegen zijn 'up de Lyen... tussen Eckergthem en Rooienghem...' In 1320 kwam daar de eerste Gentse vestiging van de kartuizers tot stand (afb. 2). In Gent werden deze monniken meest 'chartreusen' genoemd, naar hun originele Franse naam chartreux. Dat klooster werd Regis Vallis of Koningsdal genoemd: een onjuiste interpretatie van de plaatsnaam. Koningen (rois) hadden er niets mee te maken. In de zestiende eeuw werd het klooster afgebroken omdat het te dicht bij de stadsmuur lag. De onder het calvinistische bewind naar onafhankelijkheid strevende versterkte stad moest omringd zijn door een ruim 'schootsveld', vrij van gebouwen. De monniken verhuisden naar de buurt van de Briel, waar de Kartuizerstraat nog aan hen herinnert.

Afb. 2. Guingette of Cabaret 't Motje ca 1800 (foto in De Zwarte Doos naar een anoniem schilderij in privé bezit). Rechts een ophaalbrugje bij het Drongense Veer. De hele omgeving is nog kaal en waterziek.

Afb. 3. Detail van het plan van Braun & Hogenberg (1575) met onderaan het kartuizerklooster dat enkele jaren later zou vernietigd worden. Boven, bij een netwerk van Leiearmen, aansluitend bij de vestgrachten, de stadsverdediging van Einde Were met een windmolen en een grote toren op het eindpunt. Hier werd de Overzet aangelegd. Het klooster toont het typische kartuizertype: de monniken leefden in afzonderlijke kluizen gegroepeerd rond een binnenkoer. Daarbij nog een kapel met torentje en een grotere zaal.

Malem

Wij vinden deze benaming terug in de archieven van de St. Pietersabdij: up Maelhem 1333 en 1356, up Malem 1390. Gysseling herleidt ‘maal’ tot het Germaanse ‘malhō’, dat zak betekent, wat kan doelen op een depressie of laag gebied. Trouwens, bij het nagaan van verscheidene benamingen, waar dit lid ‘maal’ voorkomt (Dormaal, Ezemaal, Orsmaal, of ook op zich zelf als Male

(bij Brugge), blijkt het dat al deze plaatsen, depressies zijn (laaggebieden), of naast depressies liggen.

Wat het tweede lid van Malem betreft, namelijk 'hem', laat Gyseling, dit afleiden van 'ham', wat doelt op een uitspringende hoek hoger land. De situatie van Malem is goed te vergelijken met die van b.v. de Ham, ten Oosten van de Houtbriel. Het Leiewater zal hier dus enigszins hardere grond ontmoet hebben, zodat het in twee armen omheen vloeide. Malem betekent dus een 'ham', een hoek hoger land in een laagland (afb. 4 en 5).

Afb. 4. Malem tussen Leie - armen bij Einde Were (links onder). Onderaan naar rechts toe, licht gekleurd, de iets hoger gelegen, drogere akkers van Rooigem (Jacques Hoorenbault, 1619, detail van de door Armand Heins nagetekende versie).

Wij hebben dus hier de plaatsnamen aangetekend, die in de archivalia vermeld worden vanaf de 13de en 14de eeuw. Rooigem en Malem zijn blijven voortleven in hun oude vorm, maar de nu volgende, Broek en Overbroek, hebben ter hoogte van de Brugsepoort de tijden niet overleefd.

Afb. 5. De buitengrens van Malem en de grens van Gent met Drongen (punt-kruisjeslijn), het Aude Leyken (zie afb. 3), werd om onnaspeurbare reden later Studentenleie genoemd. Boven de in rechtgetrokken vorm nog bestaande westelijke vestgracht aan de Leiekaai bij de Groene Vallei.

Overbroek

De Leie-arm, die zich op het gebied van Drongen van de stroom aftakt, doorklieft in een wijdse bocht de Blaarmeersen en de Bourgoyen, om weer samen te komen aan Einde Were en dan weer uiteen te gaan. Een van deze uiteenlopende armen kwam eertijds terecht in een brede kolk, de Waal geheten, om dan verder in het noorden, op Meulestede, naar het Zuiden te buigen en uit te monden in de Schelde bij de St. Baafsabdij aan de huidige Slachthuisbrug.

Die Waal, die nog voortleeft in de benaming van de huidige Waldamkaai, werd bij het slopen van de Brugse Poort en de omgevende vesten, na 1860 afgedijkt als kaaistraat. Eertijds lag die Waal midden de moerassige gronden, die in de archivalia, aan de oostelijke oever staan opgetekend als 'Broch', 'Brouch', 'Broec', 'Brouc', wat moer, moeras betekent. Herhaalde overstromingen van de Leie - armen, gaven de hele zone een drassig uitzicht (afb. 6). Door bemiddeling van gravin Margareta van Constantinopel, kwam op een

Afb. 6. Het Broek binnen en buiten de Brugsepoort op het plan van Braun & Hogenberg (1575). De middeleeuwse poort bestaat uit twee delen, met een buitendeel gebouwd op een klein eilandje in een kolk, Waal genoemd. De Waaldam vormde de verbinding er tussen. Boven links het omwalde Sint-Elisabethbegijnhof. Boven rechts: de vest aan de huidige Groene Vallei met meerdere torentjes. Helemaal bovenaan zien we een gedeelte van het nog onbebouwde Ekkergerem.

deel van dit terrein het Sinte Lisbetten-Begijnhof tot stand, in het Latijn aangeduid als ‘*terram jacentem ad Paludem (in of bij het moeras) juxta Gandavum (naast Gent)*’ (1242).

In documenten van het St. Elisabethbegijnhof bewaard in het Stadsarchief wordt reeds in 1249, een Walbrugge vermeld, in 1257 Walebricghe, in 1279 Waelbrigghe, wat bevestigt, dat toen reeds, via een brug, een verbinding was gelegd tussen de lage oosteroever en de westeroever op iets hoger gelegen gronden (afb. 6 en 7). Hier lag immers Overbroc (1229), Overbroch (1242), Overbroec (1257), ultra Broch (1257), outre Broec (1279) of Over Brouch (einde 13e eeuw). Voor wie vanuit Gent kwam, was dat inderdaad ‘over het Broek’.

Afb. 7. Overbroek op de kaart Van Deventer (1559). Rechtsonder de locatie van de stadspoort op de weg naar Brugge. De poort zelf is niet herkenbaar. Bemerkt de dicht aaneengesloten bebouwing langs de weg buiten de poort en de talrijke windmolens op het hoger gelegen Overbroek. Er is nog geen spoor van de latere versterking van de poort: voorburcht (faubourg), wel een dicht wegennet en een vijftiental windmolens.

**De oorspronkelijke teksten verschenen tijdens de jaren 1960 in 'De Rooigemgalm', tijdschriftje uitgegeven door de Sint-Theresiaparochie van de Brugsepoort, met kerkje in de Boomstraat, waar de auteur onderpastoor was. Zie hierover in GT 2020 nr. 2: artikel naar Joris Vandenbroucke 'Gentse straatnamen officieel vastgelegd'. Daarin ook de literatuurreferenties, die voor dit en volgende deeltjes gebruikt werden. In de nog te verschijnen GT nummers zullen hoofdzakelijk wegenis en straatnamen van de Brugsepoort-wijk beschreven en verklaard worden.*